

УДК 159.9

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-2-10>

Алла РУДЕНОК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-1197-0646>

e-mail: rudenokal@khmnu.edu.ua

Оксана ЛОГВИНА

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

<https://orcid.org/0000-0002-0359-5850>

e-mail: oksanalogvina19@gmail.com

ВПЛИВ ТРИВОЖНОСТІ УЧНІВ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ НА НАВЧАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто вплив тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність в умовах війни. Обґрунтовано важливість вивчення даної проблематики та зазначено, що у зв'язку з пандемією та війною в Україні відбулися істотні зміни в житті кожної людини, у тому числі і в житті учнів, а саме введення дистанційної форми навчання. Розглянуто погляди вчених щодо вивчення поняття «тривожність», «шкільна тривожність». Проаналізовано результати українських досліджень щодо впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність та визначено чинники виникнення тривожності. Описано психологічні особливості підлітків, а також розглянуто взаємозв'язок підліткового віку та виникнення тривожності.

Висвітлено результати емпіричного дослідження впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність в умовах війни. Визначено, що більшість учнів мають високий рівень ситуативної тривожності, що негативно впливає на успішність навчальної діяльності, адже діти вмотивовані навчатися, мають потребу в знаннях, але сьогоденні умови значно перешкоджають здобуттю по-справжньому якісної освіти.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у наданні практичних рекомендацій учням середніх класів для зниження рівня тривожності в умовах війни.

Ключові слова: учні, тривожність, війна, навчальна діяльність, дистанційна форма навчання.

Alla RUDENOK

Khmelnyskyi National University

Oksana LOHVINA

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

INFLUENCE OF ANXIETY ON MIDDLE CLASS STUDENTS ON EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF WAR

The article examines the impact of middle school students' anxiety on educational activities in wartime conditions. The importance of studying this issue is substantiated and it is stated that in connection with the pandemic and the war in Ukraine, significant changes have taken place in the life of every person, including in the life of students, namely the introduction of distance education. The views of scientists regarding the study of the concept of "anxiety", "school anxiety" are considered. It was determined that anxiety is a fairly stable individual characteristic of a person, which reflects his tendency to restlessness and implies that he has a

tendency to perceive quite a lot of situations as threatening, responding to each of them with a certain reaction. The results of Ukrainian research on the impact of anxiety among middle school students on educational activities were analyzed and the factors causing anxiety were determined. The leading factors of the emergence of school anxiety are the peculiarities of the child's nervous system, the style of upbringing, the interaction of parents with each other, excessive demands on the personality of the teenager, and in some cases, unfair behavior of the teacher. Other factors include: fear of mistakes, students' answers in front of the class, criticism of the teacher and peers, unsatisfactory evaluation, condemnation from parents, teachers. The psychological characteristics of adolescents are described, and the relationship between adolescence and the occurrence of anxiety is also considered.

The results of an empirical study of the impact of middle school students' anxiety on educational activities in war conditions are highlighted. It was determined that the majority of students have a high level of situational anxiety, which negatively affects the success of educational activities, because children are motivated to learn, have a need for knowledge, but today's conditions significantly hinder the acquisition of truly quality education.

We see prospects for further research in providing practical recommendations to middle school students to reduce the level of anxiety in war conditions.

Key words: students, anxiety, war, educational activity, distance form of education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У зв'язку з пандемією та війною в Україні відбулися істотні зміни в житті кожної людини. Насамперед, це стосується освітнього процесу учнів, які були змушені перейти на дистанційну форму навчання. Повітряні тривоги, обстріли, тривале відключення електроенергії, невпевненість у майбутньому породжують тривожність не тільки у дорослих, але й у дітей. Тривожність значним чином впливає на емоційний стан підлітка, суттєво позначається на функціонуванні когнітивної сфери та знижує якість засвоєння навчального матеріалу, що в свою чергу призводить до зниження успішності навчання. Розуміння впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність допоможе розробити практичні рекомендації підліткам для зниження тривожності в умовах війни. Тому ми вважаємо, що вивчення впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність в умовах війни є важливим дослідницьким завданням сучасної психології.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблема виникнення, прояву та впливу тривожності учнів на навчальну діяльність викликали інтерес у багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, З. Фройд, А. Адлер, К. Еріксон, К. Хорні, Ю. Ханін, Ч. Спілбергер, Р. Лазарус, С. Рубінштейн та інші. Значний внесок у вивчення впливу тривожності учнів на навчальну діяльність здійснили сучасні українські дослідники: К. Полударова,

О. Царькова, О. Новікова, Т. Титаренко, Л. Помиткіна, М. Полухіна, А. Татяниченко, О. Шатковська, О. Кушнір.

Не дивлячись на велику кількість досліджень, проблема впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність саме в умовах війни залишається недостатньо вивченою.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні й емпіричному дослідженні особливостей впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність в умовах війни.

Виклад основного матеріалу

Тривожність підлітків є провідною і водночас складною проблемою сучасної психології. Тому нам досить важливо проаналізувати дане поняття.

Задля вичерпної інтерпретації поняття «тривожність» звернемося до сучасного тлумачного словника. Відтак В. Шагар трактує поняття тривожність, як стан доцільної готовності, підвищення зовнішньої уваги та напруження в тілі в обставинах вірогідної небезпеки, що визначає відповідну реакцію на страх. Автор психологічного словника вважає, що тривога є проявом неблагополуччя людини і може виникнути, якщо людина переживає психічну травму, нервово-психічні та соматичні захворювання [10, с. 551].

У психологічному словнику за редакцією Побірченко пишуть: «...тривожність – це досить стійка індивідуальна характеристика особистості, що відображає її схильність до неспокою і передбачає наявність у неї тенденції сприймати досить багато ситуацій як загрозливих, відповідаючи на кожен з них певною реакцією» [7, с. 194].

Як бачимо, у психологічній літературі є безліч визначень цього поняття, але більшість дослідників вважають, що тривожність – це стан особистості, який проявляється у значному хвилюванні та передчутті віддаленої, неусвідомленої небезпеки.

Крім того, детальному критично змістовому осмисленню підлягає поняття «шкільна тривожність».

А. Татяничков вважає, що шкільна тривожність характеризується підвищеним хвилюванням та виникає в першу чергу у навчальних ситуаціях, в очікуванні негативної оцінки або негативного ставлення до себе з боку вчителя та однокласників [8].

Н. Сабат і Л. Янків вважають, що шкільна тривожність – це один із різновидів тривожності, що формується ще в дошкільному віці та полягає в очікуванні навчальних неприємностей [6].

Дослідники рівня шкільної тривожності серед учнів восьмого класу К. Полударова та О. Царькова вважають, що шкільна тривожність – це стан особистості, який визначається в підвищеній схильності до почуття переживання, хвилювання, неспокою під час навчальної діяльності. Психологи вважають, що основними передумовами виникнення підліткової тривожності є: неправильний стиль виховання, важкі стосунки з батьками, особливо з матір'ю, нестача емоційного контакту батьків з дитиною, завищені вимоги до особистості підлітка, неврахування бажань та інтересів дитини. Щодо шкільної тривожності, то дослідниці зазначають, що високий рівень тривожності спостерігається у підлітків, які добре навчаються, вони відрізняються від інших відповідальністю, сумлінністю, вимогливістю до себе.

Ми погоджуємося з цією думкою, але варто зазначити, що високий рівень тривожності може бути властивий тим дітям, чії батьки орієнтовані на високі оцінки, а не на процес пізнання.

На думку К. Полударової та О. Царькової підлітки з високим рівнем тривожності характеризуються низькою самоцінністю, підвищеною чутливістю до труднощів та невдач, напруженістю та мають шкідливі звички невротичного характеру [4].

О. Шатковська та Ю. Кушнір у своєму дослідженні зазначають, що підлітки із високим рівнем шкільної тривожності мають проблеми у формуванні процесу самовираження. Середній рівень тривожності сприяє адекватному процесу формування ідентичності підлітка і низький рівень тривожності може сформувати псевдо позитивну ідентичність особистості підлітка [11].

Л. Помиткіна та М. Полухіна підкреслюють, що провідними чинниками виникнення шкільної тривожності є особливості нервової системи дитини, стиль виховання, взаємодія батьків один з одним, завищені вимоги до особистості підлітка, в деяких випадках несправедлива поведінка учителя. До інших чинників відноситься: страх помилки, відповіді учнів перед класом, критика вчителя та однолітків, незадовільна оцінка, осуд з боку батьків, вчителів [5].

Досліджуючи вплив тривожності на навчальну діяльність підлітка, ми вважаємо за доцільне розглянути особливості цього вікового періоду.

Варто підкреслити, що підлітковий або перехідний вік вважається складним та важливим етапом кожної дитини, який є надзвичайно вагомим для розвитку гармонійної особистості. Саме в цей період для особистості підлітка великого значення набуває спілкування з однолітками, змінюється внутрішня позиція у ставленні до навчання [2].

Б. Оранюк вважає, що комунікація в підлітковому віці набуває певної суперечливості, яка базується на двох потребах: відокремлення від пращурів та потреба в інтимно-особистісному спілкуванні з друзями. Як зазначає дослідниця, в цьому віці для підлітків спілкування з однолітками є їх провідною діяльністю і справляє на них величезний вплив [3].

Аналізуючи думки дослідниці, ми припускаємо, що в сьогоденних умовах підлітки дещо обмежені в живому спілкуванні зі своїми друзями, що в свою чергу може значно впливати на їх розвиток як особистості та породжувати різноманітний спектр негативних думок.

Схожої думки припускаються вчені, які досліджували специфіку становлення самоствердження особистості підліткового віку І. Булах та А. Лук'янов, вони вважають, що підліток настільки сконцентрований на тому, аби його прийняли в групі, що заради визнання себе друзями, він ладен на будь-що. Це і є логічним підтвердженням наших думок, що підліткам надважливе спілкуванням один одним, що в сьогоденних умовах можливо лише частково [1].

М. Тесленко вважає, що тривожність порушує нормальну життєдіяльність підлітка, яка призводить до втрати соціальних зв'язків, які так необхідні в цьому віці [9].

Осмилення вищесказаного дозволяє дійти висновку, що підлітковий вік породжує різноманітні неоднозначні внутрішні почуття, які в свою чергу підкріплюються зовнішніми обставинами такими як війна, навчання, стосунки з однолітками, проблеми з електроенергією, що ще більше загострюють негативні емоції та породжують ще більше тривожності, яка негативно впливає на навчальну діяльність. Тому, на нашу думку, доцільно провести емпіричне дослідження для визначення впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність в умовах війни.

Для визначення впливу тривожності учнів середніх класів на навчальну діяльність ми використали методику самооцінки тривожності Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна. Методика дає змогу дослідити особистісну та ситуативну тривожність. Дослідження проводилося за допомогою Google Forms на базі Андрійковоцької гімназії Розсопанської сільської ради Хмельницької області Хмельницького району. Керуючись метою нашого дослідження ми обрали 25 учнів 5-7 класів.

Для того, щоб можна було проаналізувати вплив тривожності на навчальну діяльність учнів середніх класів в умовах війни, перед проведенням методики Спілбергера-Ханіна ми визначили рівні

навчальних досягнень учнів 5-7 класів, проаналізувавши їх оцінки за I семестр.

Проаналізувавши досягнення учнів за I семестр ми визначили, що на високому рівні навчається 6 учнів (24%), на достатньому рівні – 8 учнів (32%), на середньому рівні – 7 учнів (28%) та на низькому рівні – 4 учні (16%).

За результатами дослідження за методикою Спілбергера-Ханіна ми визначили, що 11 учнів (44%) мають високий рівень ситуативної тривожності. Це ті учні, які навчаються на достатньому та високому рівнях. Ми припускаємо, що учні мають негативні внутрішні переживання і такий рівень тривожності пов'язаний із тим, що діти вмотивовані навчатися, мають потребу в знаннях, але сьогодішні умови значно перешкоджають здобуттю якісної освіти. Високий рівень ситуативної тривоги може проявлятися в учнів в очікуванні незадовільної оцінки, неадекватні очікування з боку батьків.

12 учнів (48%) мають помірний рівень ситуативної тривожності. Це учні, які навчають на достатньому та середньому рівнях. Це свідчить про те, що учні впевнені в свої знаннях і лише у певних ситуаціях простежується хвилювання, заклопотаність, нервозність, внутрішня напруга. Ми припускаємо, що цей стан може виникнути як емоційна реакція на стресову подію під час повітряних тривог, обстрілів.

2 учні (8%) мають низький рівень тривожності, сюди входять учні, які навчаються на низькому рівні та деякі учні середнього рівня навчальних досягнень. Ми можемо припустити, що ці учні мають слабо виражений пізнавальний інтерес, тому у них не виникає тривожність щодо навчальної діяльності та вони менш схильні підлягати впливу стресу.

Проаналізувавши відповіді респондентів щодо особистісної тривожності ми виявили наступні результати:

10 (40%) учнів мають високий рівень тривожності, ми можемо припустити, що з одного боку це пов'язано з особливостями підліткового періоду, адже в підлітковому віці тривожність визначається впливом самооцінки, п статусом в класі, а з іншого боку ці діти відповідально та сумлінно підходять до навчання, але в сьогодішніх умовах реалізувати навчальну діяльність в повній мірі досить важко, через що у них виникає підвищений рівень тривожності;

11 (44%) учнів мають помірний рівень особистісної тривожності, це може свідчити про те, що у значної кількості підлітків тривожність проявляється, як індивідуальна риса характеру;

4 (16%) учнів мають низький рівень особистісної тривожності, вони знаходяться в стані спокою, захищеності та безпеки.

На рисунку 1 зображено порівняння ситуативної та особистісної тривожності. Як бачимо, у більшості учнів середніх класів ситуативна тривожність переважає над особистісною. Ми вважаємо, що це обумовлено сьогодишньою ситуацією в країні через, що діти також відчувають занепокоєння та хвилювання, що в свою чергу призводить до психічного виснаження та відображається на навчальній діяльності учнів середніх класів.

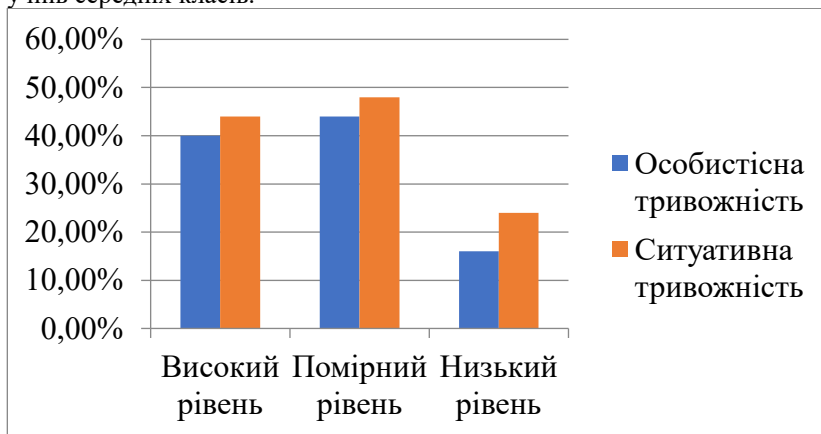

Рис. 1. Порівняння особистісної та ситуативної тривожності

Отже, тривожність значно впливає на навчальну діяльність учнів середніх класів в умовах війни.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Здійснивши теоретичний аналіз психологічної літератури, ми виявили, що не існує єдиної думки, щодо розуміння поняття «тривожність», але більшість дослідників вважають, що це стан особистості, який проявляється у значному хвилюванні та передчутті віддаленої, неусвідомленої небезпеки. Визначили чинники, які впливають на виникнення тривожності підлітка. Охарактеризували психологічні особливості підліткового віку та виявили, що провідною діяльністю підлітка є інтимно-особистісне спілкування, яке в сучасних умовах реалізується дуже важко і є одним із чинників виникнення особистісної тривожності.

Емпіричне дослідження дало змогу нам визначити вплив тривожності на навчальну діяльність учнів середніх класів. Ми виявили,

що більша половина учнів, які навчаються на високому та достатньому рівнях та мають високий рівень ситуативної тривожності. Ми вважаємо, що це пов'язано з політичною ситуацією в країні, яка перешкоджає учням ефективно здобувати знання у школі, адже діти вмотивовані навчатися, мають потребу в знаннях.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у наданні практичних рекомендацій учням середніх класів для зниження рівня тривожності в умовах війни.

Література

1. Булах І. С., Лук'янов А. О. Специфіка становлення самоствердження особистості підліткового віку. Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2013. № 13. С. 154-163.
2. Губарь О. Г. Розвиток особистості в підлітковому віці та роль мовлення в процесі її соціалізації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Київ, 2009. № 14. С. 32-34.
3. Оранюк Б. Ю. Вікові особливості підлітків у контексті формування інформаційної культури в мережевому спілкуванні. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 1. С. 283-293.
4. Полударова К. Ф., Царькова О. В. Дослідження рівня шкільної тривожності в учнів восьмого класу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2015. № 128. С. 218-221.
5. Помиткіна Л. В., Полухіна М. П. Соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, № 27. С. 482-492.
6. Сабат Н. В., Янків Л. І. Діагностика тривожності дітей позбавлених батьківського піклування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. № 70. С. 224-229.
7. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Психологічний словник / ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науково-метод. ради МОН України, 2007. 336 с.
8. Татьянчиков А. О. Динаміка шкільної тривожності учнів на етапі переходу до навчання в основній школі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 52. С. 156-159.
9. Тесленко М. М. Дослідження впливу тривожності підлітка на його статусне положення у групі однолітків. *Психологія і особистість*. 2016. № 10. С. 105-115.
10. Шагар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
11. Шатковська О. І., Кушнір Ю. В. Особливості шкільної тривожності в підлітковому віці як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. 2017. С. 835-838.

References

1. I. S. Bulak, A. O. Lukyanov. The specifics of the formation of self-assertion of the personality of adolescence. International scientific forum : sociology, psychology, pedagogy, management. 2013. No. 13. P. 154-163.
2. Hubar O. G. Development of personality in adolescence and the role of speech in the process of its socialization / O. G. Hubar // Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova. Series 19. Correctional pedagogy and psychology, coll. scientific works. / National ped. University named after M. P. Drahomanov. Kyiv, 2009. No. 14. P. 32-34.

3. Oraniuk B. Yu. Age characteristics of teenagers in the context of information culture formation in network communication. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. 2016. No. 1. P. 283-293.
4. Poludarova K.F., Tsarkova O.V. Study of the level of school anxiety in eighth-grade students. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University*. 2015. No. 128. P. 218-221.
5. Pomytkina L.V., Polukhina M.P. Socio-psychological factors of school anxiety of younger students. / *Actual problems of psychology*. 2015. Vol. 10, No. 27. P. 482-492.
6. Sabat N.V., Yankiv L.I. Diagnosis of anxiety in children deprived of parental care. *Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*. 2019. No. 70. P. 224-229.
7. Sinyavskiy V.V., Sergeenkova O.P. *Psychological dictionary* / ed. N. A. Pobirchenko. Kyiv: Scientific method. Council of the Ministry of Education and Culture of Ukraine, 2007. 336 p.
8. Tatyanchikov A.O. Dynamics of school anxiety of students at the stage of transition to primary school education. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*. 2013. No. 52. P. 156-159.
9. Teslenko M.M. Study of the influence of adolescent anxiety on his status position in the peer group. *Psychology and personality*. 2016. No. 10. P. 105-115.
10. Shagar V. *Modern explanatory psychological dictionary*. Kharkiv: Prapor, 2007. 640 p.
11. Shatkovska O.I., Kushnir Yu.V. Peculiarities of school anxiety in adolescence as a socio-pedagogical problem. *A young scientist*. 2017. pp. 835-838.